УДК 77.0

Д.В. Рахманова

«ТАСМА» КАЗАН ФОТОТӨРКЕМЕ ИҖАТЫНЫҢ МИЛЛИ АСПЕКТЫ: МӘСЬӘЛӘНЕҢ КУЕЛЫШЫНА КАРАТА

В статье дается краткая характеристика ведущего объединения фотохудожников Казани последней трети XX века «Тасма» и обзор одного из наиболее значимых направлений их творчества, связанного с национальной темой. Автор выделяет фотографов, которые в своем творчестве уделяли национальной теме наибольшее внимание – Р. Якупов, Ф. Губаев, Л. Кузнецова, Р. Мухаметзянов, которые смогли в рамках репортажной фотографии выразить самобытность народов, их особенные черты, через повседневность, быт, праздники, традиции.

Ключевые слова: фотография, «казанская фотошкола», фотолюбительское движение, советская документальная и репортажная фотография, национальные мотивы, этнографический аспект фотографии.

The article gives a brief description of the leading association of photographers of Kazan named «Tasma» in the last third of the twentieth century and an overview of one of the most significant areas of their work related to the national theme. The author identifies the photographers who in their work gave the national theme the most attention – R. Yakupov, F. Gubaev, L. Kuznetsova, R. Mukhametzyanov, who were able to express the originality of peoples, their particular features through everyday life, holidays, traditions as part of reportage photography.

Keywords: photography, “Kazan photo school”, photo enthusiast movement, Soviet documentary and reportage photography, national motives, ethnographic aspect of photography.

Республикабыз мәдәниятендә «ТАСМА» фототөркеменең алыштыргысыз үз урыны бар. Ул хәзерге заман Татарстан фотография сәнгате һәм Казан фотомәктәбе оешуга сизелерлек йогынты ясады. Фотоберләшмә төрле милләт вәкилләрен берләштерде, һәм бу, һичшиксез, аның иҗат эшчәнлегендә дә чагылмый калмады. Казан фототөркемендә катнашучылар үз иҗатларында тормыш-көнкүрештәге актуаль темаларны гына ачып калмадылар, милли аспектка – төрле милләтләрнең (татар, үзбәк, чегәннәр) үзенчәлекләрен, тормыш-көнкүрешен һәм бәйрәмнәрен яктыртуга да зур урын бирделәр. Татарстандагы һәм Россиядәге документаль фотография сәнгате үсешендә «ТАСМА»-ның роле һәм аның милли аспекты җитәрлек дәрәҗәдә өйрәнелмәгән. Бүгенге көндә Казан фототөркеменә кергән сәнгатькярләрнең иҗатын фәнни анализлау – бик кирәкле гамәл.

«ТАСМА» 1974 елда Казанда барлыкка килде. Исеме Татар яктылыкны сизә торган материаллары (Татарские светочувствительные материалы) дигәннән кыскартып алынды, шулай ук татар телендәге *тасма* сүзенә дә барып тоташа иде. Фотосөючеләр аны үзләренчә яңа

мәгънә белән дә баеттылар – «Хәзерге заман татар осталары» («Татарские современные мастера») дип атадылар.

1976–1977 елларга «ТАСМА» уналты кешене берләштерә иде[1].

1980 елларда «ТАСМА»га тагын ун фотограф килә [Губаев][2].

1970 елларда «ТАСМА» фототөркеме оешуга ук аның үзенчәлекле иҗатына журналистлар, сәнгатькярләр һәм философлар гына түгел, башка белгечләр дә игътибар итә. 1980 елларда сәнгать белгечләре А.С. Вартанов [Вартанов, 1980], В.Н. Разумейченко [Разумейченко] мәкаләләре басылып чыга. Соңыннан, фототөркем таркалгач, аның элеккеге әгъзалары В.Ю. Юринов, С. Колина, О. Кручин, Е. Мокеева һ. б. ның шәхси күргәзмәләре турында аналитик мәкаләләр һәм рецензияләр дөнья күрә [Колина, 2011; Кручина; Мокеева; Юринов]. Төркем турындагы төп хезмәтләр 2014 елда «ТАСМА»ның 40 еллык иҗат эшчәнлеге уңаеннан нәшер ителгән «ТАСМА. Казан фототөркеме» дип исемләнгән басмада туплап бирелгән. Төркемнең күренекле әгъзалары иҗаты монографик характердагы альбомнар рәвешендә дә басылган [Кузнецова; Сабантуй в фотографиях...]. «ТАСМА»ның әйдәп баручы фотографлары Л.М. Кузнецова, Р.С. Мөхәммәтҗанов, Р.Г. Якупов турындагы мәкаләләр «Татар энциклопедиясе»нә дә кертелгән [Валеева-Сулейманова, 2006, с. 494–495; Валеева-Сулейманова, 2006, с. 507–508; Мухаметзянов]. Нәкъ менә аларның иҗатында милли тема төп урынны ала да инде.

«ТАСМА» төркеменең беренче күргәзмәсе 1975 елда Казанда Химиклар Мәдәният сараенда оештырыла. Шуннан соң ул ел саен СССР шәһәрләрендә һәм чит илләрдә уздырылган күргәзмәләрдә даими катнашып килде.

1979 елда Мәскәүдә «Совет фотосы» журналы редакциясендә «ТАСМА» өчен гаять әһәмиятле күргәзмә булып уза. Аңа башкала тәнкыйтьчеләре, танылган фотография осталары үз бәясен бирә. Филология фәннәре докторы, профессор, Россия Федерациясе Мәдәният министрлыгының Дәүләт сәнгать белеме институтының массакүләм коммуникация чараларында сәнгати проблемалар бүлеге мөдире А.С. Вартанов үзенең «ТАСМА» фототөркеме турындагы беренче һәм чагыштырмача тулы аналитик мәкаләсендә әлеге күргәзмә һәм аны аннан соңгы тикшерүләр турында яза [Вартанов, 1980,

---

[1] Төркемнең җитәкчесе һәм оештыручысы Владимир Николаевич Богданов (1942–2000), Фәрит Сәет улы Гобәев (1951), Ләлә Миңлебай кызы Кузнецова (1946), Рифкать Госман улы Якупов (1944), Александр Ананеевич Тамбулов («Грек») (1950–2016), Эдвард Морат улы Хәкимов (1938), Владимир Николаевич Зотов (1939), Зөфәр Гомәр улы Бәширов (1937), Владимир Николаевич Разумейченко (1951–1999), Вадим Павлович Никифоров (1944–2005), Борис Сергеевич Давыдов (1942–1995), Валерий Константинович Михайлов (1946), Рөстәм Сөләйман улы Мөхәммәтҗанов (1946), Юрий Геннадьевич Филлимонов (1941), Альберт Әхмәт улы Бәһаветдинов (1954).

[2] Василий Егорович Мартинков (1938–2004), Виталий Хашев (1960), Шамил Әхмәт улы Бәширов (1951), Валерий Георгиевич Павлов (1953), Сергей Владимирович Свинцов (1957), Евгений Зиновьевич Балашов (1958), Юрий Степанович Федотов (1938).

с. 21–23]. Ул Казан фототөркеменең үзенә бертөрле булуын ассызыклый, «ТАСМА»ның заманча тенденцияләр артыннан кумавын, ә милли темаларны күтәрүен, кешеләрне чолгап алган яшәеш мохитен, көнкүрешне һәм бәйрәмнәрне игътибар үзәгенә алып, көндәлек тормыштагы уникальлекне чагылдыруын билгеләп үтә.

Милли темага аерым игътибар төркемнең интернациональ составы (күбрәк татарлар) һәм фотографларны чолгап алган әйләнә-тирә мохит белән дә аңлатыла. Татар темасы беренче планга чыга, һәм ул Р. Якуповның иҗатында төп юнәлешне билгели. Ф. Гобәев, Р. Мөхәммәтҗанов, Л. Кузнецова, В. Богданов, З. Бәширов, Ю. Филимонов эшләрендә дә миллилек әһәмиятле урын алып тора.

Рифкать Якупов татар гаиләсендә дөньяга килә. Һөнәри осталыгы арта барган саен, ул үзенең фотограф буларак эзләнүләре нигезендә милли тема ятуын аңлый. Татар халкының кабатланмас гореф-гадәт һәм йолалары аның иҗатында лейтмотивка әверелә. Ул еш кына Татарстан авылларына этнографик экспедицияләргә чыга, Сабантуй бәйрәменә хас үзенчәлекләрне барлый, милли йолаларны, һөнәрләрне фоторәсемгә төшерә. Үзенең эшләрендә табигать матурлыгын, туган халкының рухын күрсәтергә омтыла. Тулы бер альбомны тәшкил иткән «Сабантуй» сериясе (1970 еллар) – фотографның әлеге сәяхәтләренең гүзәл нәтиҗәсе [Сабантуй в фотографиях...]. Кырым татарларының язмышы – Р. Якупов иҗатында аерым бер сәхифә. 1995 елда ул Кырымда, БМО миссиясе заказы буенча, депортацияләнгән халыкларның тарихи ватаннарына кайтуы турында репортаж төшерә. Аның фоторәсемнәре эчке хөрлек һәм традицияләргә тугрылык, туган җиргә һәм тарихи тамырларга бирелгәнлек, милли бердәмлек хакында сөйли. Аларда лиризм, эчкерсезлек, үз халкың, аның мәдәнияте һәм тарихы белән горурлану ярылып ята.

Фәрит Гобәев 35 елдан артык республика матбугатында эшләгән, озак вакытлар «Вечерняя Казань» газетасы фотохәбәрчесе булган. Р. Якупов кебек ул да милли тема белән мавыккан: татар авылларындагы гади кешеләрнең, гореф-гадәтләрне, мәҗлесләрне, бәйрәмнәрне чагылдырган күренешләрнең, милли Сабан туйларының менә дигән фоторәсемнәрен эшләгән (1976). Аның «Авыл туе» сериясеннән эшләре дә (1986) милли бәйрәмнәр темасына карый. Башы-аягы белән татар темасына чумган Р. Якуповтан аермалы буларак, Ф. Гобәев читтән торып күзәтүче ролен сайлый сыман. Шуңа күрә аның фотосурәтләренең үз фикере, үзгә хисси бизәлеше бар.

Ләлә Кузнецова милли темага киңрәк планда якын килә: ул татарларны, үзбәкләрне, еврейләрне төшерә, әмма фото сәнгате тарихына Татарстан, Россия, Урта Азия һәм Украина чегәннәре турындагы фотографияләр сериясе белән кереп кала. 1980 еллар уртасыннан ук Л. Кузнецованың исеме Лондонда басылып чыккан «Халыкара фотографияләр энциклопедиясе»ндә урын ала [Шаталов]. 1988 елда шул заманда популяр булган «Огонёк» журналында Л. Кузнецованың берничә эше басыла. Бу аның Союз күләмендә танылуы хакында сөйли.

Үзенең аеруча танылган һәм әһәмиятле «Казан» (1981–1996), «Чегәннәр» (1992–1998), «Бохараның аръягында» дип исемләнгән циклларында Л. Кузнецова һәр халыкның үзенә генә хас үзенчәлекләрен, җиргә һәм традицияләргә мәхәббәтен күрсәтә, аның фотосурәтләренә киңлек, хөрлек хас. Ирек сөючән халыклар дөньясына чумып, ул «тере» һәм хиссиятле рәсемнәр төшерә. Шулар фоторәссамны союз һәм дөнья күләмендә таныта. Рөстәм Мөхәммәтҗанов фоторәсемнәренә дә («Танышу» (1988), «Намаз» (1988)) лирика һәм сюжетлылык хас. Иҗатының төп темалары: Татарстанның шәһәр, авылларында яшәүче гади кешеләрнең көндәлек тормышы («Казан вокзалында», «Киносөючеләр түгәрәге», «Диңгез көе»), татар халкының бәйрәмнәре һәм йолалары («Шәледә күңел ачу», «Безнең чемпион», «Көзге туй» (1987)).

«ТАСМА»ның калган әгъзалары да – Владимир Богданов, Зөфәр Бәширов, Альберт Баһаветдинов, Шамил Бәширов, Владимир Зотов, Валерий Михайлов, Александр Тамбулов, Эдвард Хәкимов, Юрий Филлимонов, Валерий Павлов, Сергей Свинцов, Виталий Хашев, Василий Мартинков, Евгений Балашов, Владимир Разумейченко, Борис Давыдов, Вадим Никифоров – милли теманы читләтеп үтмиләр.

«ТАСМА» фотографлары билгеле бер халык яки җәмгыятьтәге төрле катлам кешеләренең тормышы белән кызыксынып, инсанның вакыт аралыгында һәм социумда яшәвен яңача аңлый-аңлата башладылар. Аны шәхси тәҗрибәдән чыгып, вакыйгаларга үз мөнәсәбәтен белдергән читтән (әмма туры) караш дип бәяләп булыр иде. Милли теманы һәр фотограф диярлек үз итте, кайберәүләр аны иҗатының нигез ташына әйләндерде. Нәкъ менә милли үзенчәлекләргә басым ясавы белән «ТАСМА» илнең төрле төбәкләрендә һәм союздаш республикаларда барлыкка килгән башка фотоберләшмәләрдән аерылып торды да. Бәйрәмнәр, көндәлек тормыш, кабатланмас үзенчәлекләр, ирек һәм үзбилгеләнү, тарихи тамырларга бирелгәнлек, дәвамчанлык – «тасма»лылар иҗатында еш очраган әлеге фундаменталь темалар татар милләтенең үзенә генә хас сыйфатларын ассызыклап, аны җанлы итеп гәүдәләндерәләр. Традицияләргә хөрмәт йөзеннән дә аларны тарихта калдыру гаять мөһим. «ТАСМА» фотографлары тәэсирле чаралар, һәр темага индивидуаль якын килүләре белән милли фотосурәтләрне тарихи документ кына түгел, сәнгать әсәре дәрәҗәсенә күтәрделәр.

Әдәбият

Валеева-Сулейманова Г.Ф. Кузнецова Л.М. // Татарская энциклопедия: в 6 т. Казань: Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 2006. Т. 3: К–Л. С. 494–495.

Валеева-Сулейманова Г.Ф. Фотоискусство // Татарская энциклопедия: в 6 т. Казань: Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 2008. Т. 6: К–Л. С. 132–133.

Валеева-Сулейманова Г.Ф. Якупов Р.Г. // Татарская энциклопедия: в 6 т. Казань: Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 2006. Т. 6: К–Л. С. 507–508.

Вартанов А.С. Второй шаг // ТАСМА. Казанская фотогруппа. Казань, 2014. С. 8–9.

Вартанов А.С. Начало // Советское фото. 1980. № 1. С. 21–23.

Губаев Ф. Мы делали фотографии, а они создавали нас // Журнал «Казань» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://kazan-journal.ru/pages/item/716-myi-delali-fotografii-a-oni-sozdavali-nas, свободный (16.08.2018).

Климов О.А. Казанская фотография // Мультимедийный блог «libertu.su» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://klimov.liberty.su/2009/06/казанская-фотография/, свободный (20.08.2018).

Колина С. Поиски и находки Рифа Якупова // Казань. 2011. № 5. С. 44–51.

Колина С. Владимир Зотов в своей стихии //Казань. 2011. № 11. С. 43–55.

Кручина О. Риф Якупов: «Я открывал для себя мой народ» // Общественно-политическая газета Республика Татарстан [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rt-online.ru/p-rubr-kult-36535/, свободный (6.12.2018).

Кузнецова Л. Дорога. М.: Изд-ль Л. Гусев, 2010. 208 с.

Мокеева Е. Новейшая история: Фотогруппа «ТАСМА». 40 лет // Ежемесячный журнал «Собака.ру» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http: // www.sobaka.ru/kzn/city/art/27815, свободный (8.08.2018).

Мухаметзянов Р.С. // Татарская энциклопедия: в 6 т. Казань: Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 2008. Т. 4: М–П. С. 308–309.

Разумейченко В.Н. Говоря жизни «Да!» // Вечерняя Казань. 20.06.1988. С. 40–44.

Сабантуй в фотографиях Рифката Якупова: [фотоальбом] / [авт. текстов А. Каримова, Ш. Идиатуллин, Р. Якупов]. М.: Изд. дом Марджани, 2014. 168 с.: фот.

Советское фото: Журнал [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://journal-club.ru/?q=image/tid/76, свободный (14.08.2018).

ТАСМА. Казанская фотогруппа / авт.-сост.: Ф. Губаев, В. Зотов, Т. Лескова, Л. Кузнецова, О. Вербина. Казань, 2014. 144 с.: ил.

Чернов А. Фарит Губаев. Казанская фотографическая школа // Журнал «Русский репортёр» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rusrep.ru/article/2011/07/15/kazan_school (20.08.2018).

Шарипов В. Сабантуй, который всегда с нами // Советское фото. 1980. № 7. С. 11–14.

Шаталов А. Люди и птицы Ляли Кузнецовой // Журнал «Новое время» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://newtimes.ru/articles/detail/49053/, свободный (6.12.2018).

Юринов В.Ю. Социальная фотография: несколько фрагментов творчества участников фотогруппы «ТАСМА» // ТАСМА. Казанская фотогруппа. Казань, 2014. С. 12–13.

Рахманова Дарья Владимировна,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият
һәм сәнгать институты аспиранты